Kas gi ta pelkė?[1]

Renė Sankauskienė

Lietuvoje užpelkėja ežerai, šaltiniuotos pakrantės arba sausuma. Apie du trečdalius Lietuvos pelkių yra ežerinės kilmės. Seklūs ežerai užpelkėja pakrančių augalijai – nendrių, meldų, švendrų juostai – plintant nuo ežero pakraščio jo vidurio link ir šiems augalams įsigalint ežero seklumose. Ežerai pradeda pelkėti dėl pakrantėse augančių augalų, kurie vandens paviršiuje sudaro plūduriuojantį liūną. Gilūs ežerai pelkėja gerokai lėčiau negu seklūs. Nuolatos šlapiose šaltinių išsiliejimo vietose gali augti tik prie tokių augimviečių prisitaikę augalai. Nugyvenę savo gyvenimą, jie pildo pakrantę puvenomis, auga nauji. Taip sukasi augalijos gyvenimo ratas, prasideda pelkėjimas. Miškai supelkėja, kai jų paklotėje susikaupia nesusiskaidžiusių augalų liekanų ir įsiveisia higroskopinių samanų, pvz., kiminų. Taip pat gali supelkėti pievos, kuriose susikaupia nesuirusių žolinių augalų šaknų ir antžeminių dalių, sugeriančių daug vandens.

Pelkių tipai. Pagal mitybos sąlygas ir vyraujančią augaliją pelkės skirstomos į *žemapelkes, tarpines* ir *aukštapelkes*. *Žemapelkių* paviršius dažniausiai lygus arba įgaubtas, jas maitina gruntiniai, apypelkio paviršiniai arba upių vandenys, turintys gana daug maistinių medžiagų. Svarbesni žemapelkių augalai (durpojai): juodalksniai, karklai, viksvos, švyliai, asiūkliai, pupalaiškiai, dauguma žaliųjų samanų, kai kurių rūšių kiminai. *Aukštapelkių* paviršius dažnai yra išgaubtas, jas maitina tiktai krituliai, mineralinių medžiagų yra labai mažai. Auga krūmokšniai: balžuvos, viržiai, varnauogės, tekšės, gailiai, durpyniniai bereiniai, spanguolės. Žoliniai augalai – kupstiniai švyliai, kupstinės kūlingės, baltosios saidros, kiminai. *Tarpinė* pelkė – pereinamoji stadija iš žemapelkės į aukštapelkę, joje yra šiek tiek maistinių medžiagų. Būdingi augalai: plaukuotieji ir liekniniai beržai, karklai, pajūriniai sotvarai, viksvos, mažai žaliųjų samanų, vyrauja kiminai. Čia dar auga žemapelkiniai, bet yra ir aukštapelkinių augalų. Kai kurių rūšių augalai, pvz., liūnsargės, svyruoklinės viksvos, saidros, auga ir aukštapelkėse, ir žemapelkėse, sudarydamos bendrijas ir su kiminais, ir su žaliosiomis samanomis.

Lietuvoje vyrauja žemapelkės (60–70 % pelkių ploto), apie 22 % sudaro aukštapelkės. Dideliuose pelkių masyvuose aptinkama visų tipų pelkių, bet didžiausią plotą paprastai užima aukštapelkė. Mažos pelkaitės dažniausiai būna žemapelkės. Didžiosios pelkės daugiausia paplitusios pereinamojoje zonoje iš aukštumų į žemumas, mažosios telkiasi aukštumose, kur užima beveik visas įdubas tarp kalvų.

Pelkių augalai, kitaip vadinami durpojais, daug kuo skiriasi nuo kitose augimvietėse augančių augalų, nes yra prisitaikę prie specifinių sąlygų. Durpojai auga durpėse – substrate, kuriame yra daug vandens, bet mažai deguonies, todėl jie dažnai neturi pagrindinės šaknies, o pridėtinės šaknys auga horizontaliai, kartais net aukštyn.

Durpės – blogas šilumos laidininkas, todėl pelkė įšyla vėliau, ir augalų vegetacija vėluoja. Pelkių vandenyje yra nemažai kenksmingų junginių, todėl augalai jo siurbia labai mažai, gyvuoja tartum sausros sąlygomis. Sandara jie primena sausų vietų augalus: turi siaurus, plaukuotus lapus, kurie dažniausiai yra visžaliai.

[1] *Lietuva*. Kompiuterinė enciklopedija.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Pelkėje auga žemaūgės pušelės. 2006 m. Aušros Jonušytės nuotr.

Vasarą pelkių augalus neigiamai veikia dideli temperatūros skirtumai paviršiuje ir gilesniuose durpių sluoksniuose. Dėl tokių nepalankių sąlygų augalai auga labai lėtai. Apie šimtą metų pelkėje auganti paprastoji pušis gali būti tik 1–4 metrų aukščio. Ji labai skiriasi nuo augančių sausumoje. Aukštapelkių centre, dažniausiai ant kiminų kemsų, auga nykštukinė pušaitė, visai neturinti kamieno, o jos šakos driekiasi pažeme. Aukštapelkėse paplitusios 1–6 metrų aukščio pušaitės, kurių šakų vainikas užima maždaug trečdalį stiebo. Į sausumos pušis panašios 8–15 metrų aukščio pušys, augančios pelkių pakraščiuose, pelkinių ežerų pakrantėse.

Legendos pinasi su tikrove ir vaizduote

Sunku paaiškinti, ką reiškia žodis Šepeta. Niekur neteko rasti jo reikšmės aiškinimo. Internetiniuose puslapiuose lengva surasti, kad *Szepeta* – gana populiari lenkiška pavardė. Taip skambančių pavardžių galima aptikti ir kitose slavų tautose: rusų, ukrainiečių, baltarusių. Žodis *szept*[2] reiškia šnibždėjimą, šnibždesį. Lietuvių raštija, kalba labai glaudžiai susijusi su slavų kalbomis. Juk slavų tautos yra mūsų kaimynės, daugelis didikų kalbėjo lenkiškai, nes sutartys su Lenkija nuo keturioliktojo amžiaus glaudžiai siejo mūsų ir lenkų valstybes. Mokslas, menas, religija iš vakarų pas mus ėjo per Lenkiją. Aštuonioliktajame amžiuje grobikiška didžiųjų Europos valstybių politika nusviedė mūsų tautą į Rusijos imperijos saują. Todėl slavų kalbų žodžio *szept, šopot (шопот)* – šnabždesys – versija būtų priimtina. Tačiau lengviausia lietuviui tariant šį žodį įsivaizduoti šepetį, kurio šeriai yra tarytum brūzgynas. Toks brūzgynas, kad neišardęs, gerai neapžiūrėjęs niekaip nenustatysi, kaip viskas surišta, sudėliota. Nors tam tikra tvarka yra, tik reikia suprasti. Norint pažinti pelkę, į ją įeiti, irgi reikia suprasti jos tvarką, kitaip gali ir pražūti. Paslaptingos, sunkiai pažįstamos, neatsargiam netgi pavojingos vietovės žadina vaizduotę, todėl jos būna apipintos padavimais, šiurpiais pasakojimais. Tokius pasakojimus daugelis pasakoja negarsiai, pašnibždomis, tarytum patys netikėtų jų tikrumu ar nenorėtų skelbtis žiną gal net pavojingas paslaptis.

Populiariausias padavimas yra apie nuskendusią bažnyčią. Ten, kur

[2] Vaitkevičiūtė V. *Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, Mokslas, 1979.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

dabar Šepeta, buvęs ežeras, o prie jo stovėjusi bažnyčia. Staiga bažnyčia prasmegusi su visais žmonėmis. Kartais Velykų rytą bažnyčia trumpam iškyla. Jei atsirastų drąsuolis, kuris įbėgęs paskambintų šios bažnyčios varpeliu (signaturka), bažnyčia liktų žemės paviršiuje. Nors ir buvo mačiusių iškilusią bažnyčią, drąsuolio, pasiryžusio išgelbėti prakeiktus žmones, neatsiranda. Kodėl bažnyčia nuskendo, platesnio aiškinimo legendoje nėra. Jei buvo bažnyčia, vadinasi, turėjo būti bent jau nemaža gyvenvietė. Lyginant su kitomis legendomis apie nuskendusius rūmus, miestus, galima manyti, kad kažkuo nusikalto čia gyvenę žmonės. Tai žadina kūrėjų vaizduotę.

Rašytojas Kazys Inčiūra[3] 1936 metais parašė poemą „Šepetos ragana“, kur pasakojama apie audringą gyvenimą gyvenusią karalaitę, kuriai kaip atpildą už nedorą gyvenimą teko patirti prakeiksmo baisumą. Ji praradusi savo rūmus, tarnus, ilgai klajojo šiose vietose.

Štai šitaip rašytojas vaizduoja pelkės atsiradimą. Čia klajojo netgi drąsuolius šiurpinusi ragana. Ji krėtė daug piktų pokštų.

Bet taip tat įvyko, kaip ištarė pranašas:
Viesulas bokštus nuvartė kaip sąnašas,
Kalvos nugrimzdo giliuos ežeriukuose,
Medžiai kaip žliūgės verpetuose sukosi,
Liūnai užaugo, apsidengė samanom,
Tas vietas žmonės Šepeta praminė.
Ir po kiek metų pasklido žinia:
Ten moteriškė klajoja sena[4].

Tačiau ji nepatyrė laimės kenkdama žmonėms. Liūdna ir nusiminusi grįždavo į savo nugrimzdusią pilį, kur negalėdavo užmiršti laukinių puotų. Siaubas ją varė iš savų rūmų. Viena kiūtinėjo po apylinkes. Norėjosi klajūnei jaukiai sušilti prie židinio, bet žmonės piktadarę vydavo šalin. O ir pati neatsisakydavo įpročio erzinti juos. Tik kartą vestuvių įkarštyje raganą taikiai, maloniai sutiko nuotaka. Nuo tada piktoji tapo miela žmonių pagalbininke. Ir netikėtai kartą Kupišky žinia visus pritrenkė:

– Ragana dingo, paliko apylinkę! –
Kažkas atkeikė ją, kažkas apgynė ją –
Ji išvažiavus karietoj stiklinėje.
Dvylika raitelių kažkur išvežę ją –
Daug čia patyrusią seserį gražiąją.
O iš tų liūnų, viržynų gailių
Sklido gaudimas varpų didelių[5].

Pelkės atsiradimo istorija gražiausių rūmų vietoje Kazio Inčiūros kūryboje tapo labai patraukli ir pamokanti. Šis kūrinys buvo spausdintas ir prieš-

[3] 1906–1974 m. gyvenęs lietuvių poetas, dramaturgas, prozininkas.
[4] Inčiūra K. *Stirnų šaltinis*, Vilnius, 1979, p. 258.
[5] *Ten pat*, p. 262.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

karinės Lietuvos periodikoje. Tačiau šiandien retas šepetiškis žino rašytojo vaizduotėje vietos padavimų pagrindu atsiradusį pasakojimą.

Yra legenda apie mergaitę, kuri ganydama bandą raiste praganė veršiuką. Grįžusią namo be gyvulio motina išbarė ir išvarė jo ieškoti. Mergaitė buvo labai supykusi ir prakeikė miestą, kuriame gyveno. Prabėgo daugybė metų. Žmonės, šienavę pelkėje, užsimanė vandens. Norėjo išsikasti šulinėlį, bet iškasė suakmenėjusį mergaitės kūną. Dar buvo likę jos ilgi juodi plaukai. Tačiau šį netikėtą radinį atgal palaidojo. Ši legenda yra užrašyta Šepetos mokyklos kraštotyrininkų.

Gerokai anksčiau nei Kazys Inčiūra, dar 1912 metais, lenkų rašytojas Józef Weyssenhof[6] novelių romane „Sabalas ir panelė“ išgarsino Šepetos pelkės vardą. Romanas buvo išleistas lenkų kalba. Dabar jis jau išverstas ir į lietuvių kalbą. Vienoje novelių pasakojama apie žvyrių[7] medžioklę. Žvyrės vadinamos vienais gražiausių Lietuvos paukščių. Vienas knygos herojų medžioklėje pasakoja istoriją, ką per miegus kalba ilgai pelkėje išbuvęs, bet nepražuvęs žmogus:

„Atgailaujančios žmonių sielos – kalba – sparnuotos skraido, blogos juodais, o geros margais sparnais. Nėra joms poilsio virš juodo vandens. Ant tvirto grunto nusileisti neleidžiama, o jeigu nukrenta į dūmijantį vandenį, suverda ir kaip akmenukai į dugną smenga.“[8]

O apie patiriamą įspūdį einant per pelkę sako:

„Ponas Benediktas neprieštaravo, tačiau kaskart vis labiau atsilikdavo, laikydamasis vis retesnių krūmokšnių. Per nuogus išblukusių samanų plotus dabar reikėjo medžiokais slysti paviršiumi lyg ir vientisu, bet beveik skystu. Mykolui tai kėlė judėjimo banga įspūdį, nuostabų ir sužadinantį: jeigu jau įveiktas toks atstumas, gal šiandien pamatys, nors iš tolo, keistą vidurio ežerą? Kas minutę šunys atrasdavo žvyrių ir keliolika jų papildė laimikį prie diržų. Žvyrės traukė medžiotojus į kaskart vis pasakiškesnį kraštą, plaukiojantį ant pelkės gelmių, skleidžiantį stipriausią kvapą, nuo kurio pertekliaus išprotėjo Petrulis. Ne girtuoklės skleidė tą kvapą nei kitokios uogos, nes jų sritį medžiotojai jau paliko už savęs; čia jau sklido juodojo ežero dūmai...“[9]

Yra pasakojimų, kad akivarai vaitoja. Tada prie jų geriau nesiartinti – įsiurbs.

Šiurpus pasakojimas užrašytas Kazio Brunzos[10] redaguotoje knygoje apie Šepetos pelkės tyrinėjimus[11].

„Dar šiandien Šepeta apylinkės gyventojams, tuo labiau ne gamtininkams yra klaiki, nes atsimenama, jog dar tik praėjusios kartos laikais „paneriami“ pakaruokliai, o seniau, kaip pasakojama, ir vagys.“

Taigi toks pasakojimas jau neromantiškas. Tuo labiau kad Kazys Brunza – mokslininkas. Žinant, koks požiūris buvo į savižudžius ir vagis, būtų galima

[6] Lenkų rašytojas, poetas, kritikas, eseistas, gyvenęs 1860–1932 metais.

[7] Tetervininių šeimos vištinių paukščių genties paukštis, kitaip vadinamas baltuoju tetervinu. www.wikipedia.org.

[8] Weyssenhoff J. *Sabalas ir panelė*, Vilnius, Vaga, 2006, p. 213.

[9] *Ten pat*, p. 214.

[10] Lietuvos botanikas ir mikrobiologas, biologijos mokslų daktaras, vienas knygos „Šepeta“ autorių.

[11] *Žemės ūkio akademijos metraštis*, 1940, t. XIII, 4 sąsiuvinis. Šepetos aukštapelkio monografija, red. K. Brunza.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

tuo ir patikėti. Pasakojama, kad savižudžius ne laidodavo, o tiesiog pakasdavo už kapinių tvoros. Žmonės vengė tokių laidojimo vietų. Juk ir pro savižudžių kapines reikia kartais praeiti, pravažiuoti. Savižudis giminėje buvo didelė negarbė. Tais laikais, kai šeimos garbė dažnai remdavosi į pinigus, kurie buvo laikomi šeimos sėkmės pagrindu, „negarbę“ užtraukę nelaimėliai tikrai galėjo „dingti“ niekieno nelankomose vietose. O kad smalsuolių ten netrauktų, atsirasdavo pačių šiurpiausių istorijų. Na, o jei jau nebėra kur dėtis gyvam, pelkė priglausdavo ieškančius išsigelbėjimo. Nijolė Jankutė[12] pasakoja:

„Bet gal užvis svarbiausia Šepetos dovana – ji pati – natūrali slėptuvė visiems persekiojamiems, visiems gaudomiems, gyvenimo priremtiems prie sienos... Įžengei į liulančias samanas, į kreivų pušelių tankynę, į svaiginantį gailių kvapą, į migdančią tylą ir pražuvai pasauliui. Atsiradai kitoj plotmėj ir kitoj sferoj. Tu išgelbėtas, tau leista atsikvėpti.“[13]

Jos atmintyje išlikusi baisiojo birželio naktis, kai Šepeta slėpė nuo išvežimo.

„Baisu buvo gulėt ant šitų linguojančių samanų, jaučiant, kaip sunkiasi vanduo pro drabužį, klausant tolimo šaudymo, lėktuvų gaudesio. Klausant, nesijudinant, tarytum nekvėpuojant ir tikint, kad Šepetoj niekas nesuras, nesuras...“[14]

Algirdas Žalys pasakoja, kad

„...pašepetyje gyveno tūlas Petrauskas. Pokario metais jis apsiginklavo ir ėmė banditauti „tėvynės vardu“. Žmonės jį praminė „judošiumi“, nes esą buvo kaltinamas trisdešimties žmonių nužudymu“[15].

Dar viena priežastis, kodėl žmonės atsargiai žiūrėjo į pelkę, – gyvačių, žalčių gausa. Tik vietiniai žmonės jų paprastai nebijojo. Janina Šilaikaitė-Brunzienė pasakoja, kad

„dirbantys pelkėje gyvačių visai nebijojo. Gyvatė ir klojiman su šienu, ir už drabužių užslysdavo. O jų gaudymas buvo gana populiarus užsiėmimas. Jas virtas šerdavo kiaulėms, siekdami apsaugoti nuo kažkokio susirgimo. Yra žinių, kad netgi kepdavo ant laužo ir valgydavo“[16].

Mūsų kraštuose toks maistas ne tik neįprastas, bet daugeliui ir visai nepriimtinas. Matyt, ne vien dėl kultūros stokos ar gamtos dovanų nesuvokimo. Todėl tokio valgio receptai ir neišpopuliarėjo, nors Vidurinės Azijos gyventojai gyvates ruošdavo netgi farširuotas ir turėjo specialius puodus joms virti.

Tikriausiai niekas negalėtų geriau apibūdinti Šepetos nei Nijolė Jankutė:

„Kupiškėnams ji gyvas padaras, ji – kita dimensija, į kurią persikelt gali ne tik

[12] Lietuvių išeivijos rašytoja, gimusi 1929 metais Panevėžyje, vaikystę praleido Kupiškyje.
[13] *Keliai veda Kupiškin*, red. P. Pečiūra, Vilnius, 2000, p. 73.
[14] *Ten pat*.
[15] *Ten pat*, p. 74.
[16] *Ten pat*, p. 146.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

vaikai, bet ir suaugėliai. Šepeta – gaivalinga jėga, veikianti ne tik visą apylinkę, dalinanti dovanas, kurių vertę reikia atspėti ir mokėti panaudoti. Grybai, uogos, durpės, neužšąlantys akivarai, pasakos, vaiduokliai, raganos, laumės ir gyvatės – Šepetos skrynia dosni, neužsiverianti, tik mokėk paimti.“[17]

Juozas Baltušis romane „Sakmė apie Juzą“ Kairabalės pelkės prototipu pasirinko Šepetą. Šepeta buvo žinoma, pažįstama rašytojui. Jis rašė:

„Garuoja, alpuoja Kairabalė, muša ištraškėjusiom samanom, įrūdijusiu vandenėliu tarpkelmiuos, pasausiais maurais, juodu sustingusio suskeldėjusio dumblo kisielium. Pavirvė iš lėto judina savo vandenis tarp ajerinių šaknų, o jos pakraščiais, karščio išraudoninti, tirštais gurgulais susmalėję griūva iš kojų gailiai, tvoskia tikru alum. Čia ir girtuoklės atstatė saulei plienines uogas sirpinti, ir mėlynės patamsėjo nesibaigiančiais kuokštynais, ir smulkiais poterėliais pabiro bruknės tarp stangrių uogienojų, ir gervuogių raupai įsidegė saulėje... Šilta, sotu, ramu Kairabalėj.“[18]

Pelkės grožis romane susipynęs su giliomis žmonių gyvenimo paslaptimis, apie kurias tik pašnibždomis kartais kalbama.

Pirmą kartą gamtos mokslų literatūroje Šepeta paminėta 1861 metais leidinyje „Medžiaga Rusijos geografijai ir statistikai“[19]. Jame pateikti duomenys apie septynias apskritis. Iš viso jose 1 449 kvadratiniai varstai pelkių. Labiausiai pelkėta Šiaulių apskritis – 320 kv. varstų. Panevėžio apskrityje – 249 kv. varstai. Pelkė apibūdinama kaip nepraeinama, esanti 16 kvadratinių varstų ploto. Pelkėtu Šepetos upeliu ji jungiasi su Sterkonių (Sterkanskim) ežeru, esančiu į šiaurę nuo Viešintų miestelio[20]. Dabar yra minimas Sterkiškio ežerėlis, esantis tarp Anykščių ir Utenos savivaldybių[21], be to, iš Šepetos pelkės ištekantis Garnupis[22], Rudilis, Račiupys, Šepeta[23].

Minėtoje knygoje rašoma, kad pelkė apaugusi mažaūge pušimi. Čia, matyt, turimos omenyje skurstančios aukštapelkės pušaitės. Jų ir šiandienos pelkėje galima pamatyti. Mes pratę pušį matyti aukštą, lieknu kamienu. Tokios auga smėlynuose. Ten gražu pasivaikščioti. O pelkes ir kelias aplenkia, padarydamas nemažus vingius. Kimininėse durpėse pušys taip pat gali augti. Rūgščioje aukštapelkės aplinkoje pušaitės auga skurdžios, kreivais kamienais, formuojasi tik jų paviršinės šaknys. Pušis – vienintelis medis, kuris nepalankiomis ekologinėmis sąlygomis išvengia kitų medžių konkurencijos. Ji mažai reikli aplinkai – klimatui ir dirvožemiui. Taigi rinkę medžiagą Rusijos geografijai ir statistikai kariškiai į pelkės augalų rūšių ypatybes tikriausiai nesigilino. Jie užrašė tai, ką matė akys. Knygoje apibūdinama, kad pelkėtose vietose jaučiama drėgmė vakarais ir naktį po karštų dienų. Iš pelkių kyla garai, pavirstantys rūkais, kurie kiaurai smelkia drėgme. Aukštapelkių ir žemumų temperatūra skiriasi. Pažymima, kad Kauno gubernijoje, kur pelkėtos

[17] *Ten pat*, p. 72.
[18] Baltušis J. *Sakmė apie Juzą,* Vilnius, Vaga, 1979.
[19] http://www.runivers.ru/bookreader/book16854/ɒpage/1/mode/1up.
[20] http://www.runivers.ru/bookreader/book16854/ɒpage/145/mode/1up.
[21] https://www.google.lt/ɒq=Sterki%C5%A1kio+e%C5%BEeras͡start=10.
[22] http://lt.wikipedia.org/wiki/Garnupis.
[23] http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

vietos, dažniau sergama šiltine. Pelkes aplenkia prekybos keliai. Jos trukdo susisiekti tarp gyvenamųjų vietų. O žiemą tik vietiniai gyventojai trumpina kelią per pelkes[24].

Apie 1921 m. Tadas Ivanauskas siūlė Šepetos pelkę palikti gamtos rezervatu, nes čia pastebėjo labai retų baltųjų tetervinų ir beržą keružį. Baltieji tetervinai dabar jau išnykusi rūšis[25]. Józef Weyssenhof novelių romanu „Sabalas ir panelė" liudija, kad šie paukščiai dvidešimtojo amžiaus pradžioje buvo patrauklus ir populiarus medžioklės objektas. Tai – tundros sparnuotis. Jie didesni už kurapką. Sveria 550–715 gramų. Įvairiu metų laiku plunksnų spalva nevienoda. Vasarą nuo kitų vištinių paukščių skiriasi baltais sparnais. Patinas per metus šeriasi keturis, o patelė – tris kartus. Žiemą patino ir patelės visas kūnas būna baltas, tik uodega juoda su dviem baltomis vairuojamosiomis plunksnomis. Vasarą nugara būna kaštoninės spalvos, išmarginta smulkiais juodais ir palšais dryželiais. Pagurklis ryškiai rudas, krūtinė tamsesnė, pilvas ir sparnai balti, snapas juodas, antakiai raudoni. Kojos iki pat pirštų galų apaugusios plunksnomis. Patelė panaši į patiną, tik beveik neturi pavasarinio apdaro. Baltieji tetervinai gyvena ant žemės, greitai bėgioja. Maitinasi taip pat ant žemės. Skrenda retai, tik retkarčiais tupia ant žemų medžių šakų. Gyvena būreliais. Kyla į orą triukšmingai, skrenda greitai. Tuoktuvės, kaip ir kitų tetervinų, būna anksti pavasarį. Gegužės mėnesį deda 6–10 šviesiai rusvų, tankiai juodai ir rudai išmargintų kiaušinių. Ketvirtą perėjimo savaitę išsirita jaunikliai, o po dviejų savaičių pradeda skraidyti. Minta daugiausia augaliniu maistu: augalų lapais, pumpurais, žirginiais, uogomis. Ieškodami maisto gali gana giliai įsikasti po sniegu. Devynioliktajame amžiuje šis paukštis buvo gana dažnas. Tačiau dvidešimtojo amžiaus viduryje beveik išnyko. Apie 1955 metus dar buvo pastebėtas Obelių apylinkėse[26]. Taigi iš dviejų Tado Ivanausko pastebėtų saugotinų objektų Šepetos pelkėje liko vienas – beržas keružis.

Šepetos pelkė

Maždaug prieš dešimtį tūkstančių metų Šepetos pelkės vietoje dar tyvuliavo nemažas ežeras. Ežeras seno, pakraščiuose žėlė viksvos, samanos, kitokie pakrančių augalai. Sunykusiųjų puvenos davė maisto naujiems augalams, skatino pelkėjimą. Taigi užpelkėjęs ežeras virto aukštapelke, kurios viduryje dar liko tvyroti klastingi liulantys, kiminais ir kitokiais augalais aptraukti plotai bei ežerokšniai, vadinami akivarais. Tai pavojingos vietos. Buvusio ežero istoriją lyg patvirtina legenda apie nuskendusią bažnyčią. Ežerokšniai pelkėje taip pat leido spėti, kad pelkė yra užakęs ežeras. Juk tai reali aukštapelkės susidarymo versija. Ežerokšniams nuo seno buvo duoti gražūs pavadinimai: Ilgis, Nykštaberžis, Kirvinis, Skendenis, Dalbinis. Tai – populiariausia ir labai įtikinanti versija apie pelkės susidarymą.

Ežerokšnių dugne rastos durpės leidžia teigti, kad pelkės kilmė kitokia[27]. Šepetos pelkės tyrinėtojai, vadovaujami K. Brunzos, nustatė, kad šioje vietovėje, esančioje Mūšos ir Šventosios vandenskyros įduboje, rinkosi vanduo. Jo per-

[24] http://www.runivers.ru/bookreader/book16854/ɒpage/148/mode/1up.

[25] Ivanauskas T. *Lietuvos fauna*, Vilnius, Mokslas, 1990, p. 185.

[26] *Ten pat*, p. 186–187.

[27] *Žemės ūkio akademijos metraštis*, 1940, t. XIII, 4 sąsiuvinis. Šepetos aukštapelkio monografija, red. K. Brunza.

© VšĮ „Versmės" leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Kauno gubernijos žemėlapio dalis, kur pirmą kartą pažymėta Šepetos pelkė. Medžiaga paimta iš knygos „Materialy dlia geografii i statistiki Rosii, sobrannye oficerami generalnogo štaba. Kovenskaja gubernija“, 1861 m., Sankt Peterburgas

teklius skatino pelkėjimą ir taip susidarė pelkė, atsirėmusi į aukštumos kalnelius. Tie kalneliai – ledyno sustumta morena[29]. Iš pelkės išteka upeliai Račiupys ir Rudilis. Jie išneša besikaupiantį vandens perteklių.

Pelkės patogi geografinė padėtis: šalia einantis kelias, geležinkelis nulėmė, kad ekonomistai sumanė paversti Šepetą valstybės ūkio reikalams naudojamu durpynu. 1940 m. balandžio 10 d. tirti Šepetos pelkės atvyko V. Vilkaičio vadovaujamas kolektyvas. Po šaltos žiemos pelkė buvo labai įšalusi, paviršiuje vietomis šlapia. Prakirtus ežerėlių ledą, buvo matuojamas gylis, imami dugno pavyzdžiai, stebėtos pelkių dujos. Tyrinėtojai naudojosi 1938–1939 m. darytomis aeronuotraukomis. Jų darbo tikslas buvo sudaryti durpyno paviršiaus ir dugno reljefo atvaizdus. Durpyno aukštis virš jūros lygio nustatytas: viduryje – 114 m, pakraščiuose – 119–111 m virš jūros lygio. Durpių masės formą galima palyginti su didžiuliu duonos kepalu.

Pelkę supa miškai. Senovėje jie užėmė didžiąją pelkės dalį. Pelkėjanti vietovė plėtėsi miško sąskaita. K. Brunza[30] pelkę vadina gaivalu, kuris pradėjo formuotis miško plote. Atsirado plikas plotas, kurio pradžia yra daubos. Pelkė vis brovėsi smulkiomis šakomis, ypač paupiais į miško masyvus. Netoliese apsigyvenę žmonės irgi pradėjo naikinti miškus. Galbūt labiausiai sumažino miško plotus didėjantis Kupiškis. Apsigyvenę žmonės mažino miško masyvą iš vienos pusės, o didėdama pelkė miškus naikino iš kitos pusės. Pagaliau dirbami laukai vietomis atsirėmė į pačią pelkę. Miškas

[28] http://www.runivers.ru/bookreader/book16854/#page/784/mode/1up.

[29] Uolienų nuolaužų – riedulių, molio, smėlio krūva, susidariusi iš ledyno atneštos medžiagos, kuri kaupėsi ten, kur tirpo ledynas.

[30] *Žemės ūkio akademijos metraštis*, 1940, t. XIII, 4 sąsiuvinis. Šepetos aukštapelkio monografija, red. K. Brunza.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

liko tik slėsnesnėse vietose, mažose įlankėlėse, kur dirva netiko žemės ūkiui, o pelkė nespėjo apšliaužti kiminais. Jie patys sugeria daug vandens, bet mažai leidžia jam išgaruoti. Mat kertant miškus, keičiasi augalija. Kiminai prisitaikę augti pavėsyje, todėl šviesoje nusilpsta. Tada susidaro pelkinė pieva.

Savo antspaudą pelkei uždėjo ir gaisrai. Dažniausiai jie prasidėdavo šlaito miškeliuose, ypač kirtimuose. Mat ten durpės yra gana sausos, todėl lengvai užsidega. Gaisrui sunaikinus miškus, atauga jau kitokie augalai, kurie trukdo pelkėjimui.

Žmonės rudenį traukia į pelkę rinkti spanguolių. Tai – daugiamečiai puskrūmiai šliaužiančiais, įsišaknijančiais stiebais. Spanguolių stiebai būna 10–100 centimetrų ilgio, lapuoti. Jauni spanguolių stiebai plaukuoti. Jų lapai smulkūs (6–12 mm), viršaliai, odiški, blizgančia viršutine ir pilkai melsva apatine puse, kiaušiniški, pusiau kiaušiniški. Šių augalų žiedai pavieniai arba po keletą ant siūliškų plikų arba plaukuotų žiedkočių, išsidėstę šakų viršuje[31]. Subręsta rugsėjo mėnesį. Šiose uogose yra net dvidešimt penki mineraliniai elementai. Vyrauja kalis, kalcis, fosforas, geležis, įvairios organinės rūgštys. Dėl didelio benzoininės rūgšties kiekio ilgai išsilaiko tiek ant augalo, tiek nuskintos, padėtos vėsioje, ne per sausoje vietoje. Šios uogos gali būti vartojamos sergant ar profilaktiškai kaip vitamino C šaltinis[32]. Liaudies medicinoje spanguolė populiari gydant įvairias ligas. Mūsų senoliams ji buvo pigus ir patikimas vitaminų šaltinis žiemą ar tiesiog skanėstas.

Plečiant pramoninio durpyno plotą, šių naudingų uogų labai sumažėjo. O senieji gyventojai pasigrožėdami pasakoja, kad uogautojos nuo ryto iki vakaro galėdavo pririnkti labai daug spanguolių. Jų pavargusių, su nemažais ryšuliais uogų atvažiuodavo namiškiai arkliais parsigabenti. Spanguoles rinkti smagu ir nenuobodu. Auga ant plonyčių kaip siūlai šakelių ir apraizgo kupstelius. Uogos ant samanų atrodo lyg paberti raudoni karoliai. Jei uogautojai pasukdavo į žemesnę vietą, galėdavo iki pusės murktelėti pelkėn. Vanduo po samanomis labai šaltas, nes saulė neįšildo. Rudenį tokia maudynė mažai ką vilioja. Be to, ir gąsdina. Kuo arčiau ežerokšnio, tuo pavojingiau. Kai kurių ežerokšnių krantus supo bent metro platumo pakilesnis lankas. Ten ne tik kojos neklimpo, bet buvo ir gana sausa. Spanguoles galima rinkti net atsiklaupus. Žinoma, reikia apžvelgti plotelį – ar nėra gyvačių. Tačiau tą sausumėlę pasiekti nelengva – reikia pereiti liūną, apaugusį kiminais. Jei pradėtum grimzti į liūną, reikia gultis ir šliaužti į tą pusę, iš kurios atėjai. Žiemą tokių vietų irgi reikia vengti.

Pelkėje nemažai mėlynių ir vaivorų. Mūsų kraštuose vaivorai vadinami girtuoklėmis. Tai – tankūs, išsišakoję 0,3–1,4 metro aukščio krūmai apvaliomis pilkšvai rudomis, plikomis, kylančiomis šakomis ir ilgu šakniastiebiu. Lapai pilkai žali, lygiakraščiai, truputį užlinkusiu pakraščiu. Apatinė lapo pusė ryškiai gyslota. Lapo kotelis labai trumpas. Žiedų – po vieną tris trumpų šoninių šakelių viršūnėse, jie balti arba rausvi, nusvirę, išaugę iš pažastinių miegančių pumpurų. Žydi gegužę–birželį, uogos prinoksta liepą–rugpjūtį. Vaivorų uogos rutuliškos arba kriaušės formos, su daugybe mažyčių šviesiai rudų sėklelių. Jos silpnai rūgščios, naudojamos uogienėms, kisieliams. Uogas rinkti lengva, tačiau jos naudojamos mažiau negu vaivorų giminaitės mė-

[31] *Lietuvos dendroflora*, Kaunas, 2003, p. 244.
[32] *Ten pat*, p. 245.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

lynės. Mėlynių uogienei reikia mažiau cukraus. Vaivorus paprastai rinkdavo greitai vartojamai uogienei arba vynui gaminti. Sako, kad labai gražios spalvos ir gero skonio vynas išeidavo.

Renkant vaivorus, dažnam svaigsta galva, ypač jei oras ramus, be vėjo. Tačiau kaltas ne vaivoras, pramintas girtuokle. Tai vaivoro kaimynas gailis skleidžia svaiginančius kvapus. Gailis – visžalis, 30–100 centimetrų aukščio šakotas krūmokšnis. Jo lapai odiški, plaukuoti, lacentiški, žemyn užsiraičiusiais kraštais. Apatinė lapo pusė gausiai plaukuota rausvai rudu veltiniu. Žiedai balti, su kelis kartus už žiedą ilgesniais žiedkočiais. Žydi nuo gegužės iki liepos, o sėklos subręsta liepą–rugpjūtį. Tai vaistinis, medingas, tačiau nuodingas augalas. Lapuose ir jaunose šakelėse yra narkotinių medžiagų. Gailiuose eterinio aliejaus daugiausia būna prieš žydėjimą. Šis augalas naudojamas liaudies medicinoje ir homeopatijoje, naikinti kandims ir kitiems vabzdžiams.

Pelkėje akį traukia mėlynės. 2009 m. A. Jonušytės nuotr.

Vietomis dar galima rasti tekšių – miškatundrės ir taigos augalų[33]. Tai – avietės rūšis. Jos yra 10–30 centimetrų aukščio, raskilas primenančiais standžiais, ryškiai žaliais su gelsvu atspalviu lapais. Stiebas ir lapkočiai vyšnių spalvos. Žydi baltais žiedeliais. Sunokina apie pusantro centimetro skersmens geltonas, panašias į avietes saldžias uogas[34]. Kai kurios šeimininkės iš jų verda saldžią, spalva primenančią medų uogienę. Tačiau ši uoga neturi tokio ryškaus kvapo kaip jos giminaitė avietė. O ir surasti avietę paprasčiau, rinkti lengviau.

Be kiminų, augančių pelkėje, besistatantys namą ar kitokį pastatą apylinkių žmonės negalėjo išsiversti. Kiminas, vadinamas balta samana, visu tūriu sugeria daug vandens – 20–30 kartų daugiau negu sveria sausa. Ji buvo naudojama mediniams pastatams šiltinti. Kiminai turi gausiai šakotą stiebą. Paprastai auga puriomis, šviesiomis, balzganomis vejomis. Iš apatinės sunykusios augalo dalies formuojasi durpės. Kiminai neturi šaknų, todėl atmosferos vandenį geria visu paviršiumi[35]. Į Šepetą jų žmonės atvažiuodavo arkliais. Palikę vežimus sausesnėse vietose, brisdavo į šaltą liūną ir prirovę, sukrovę į ryšulius nešdavo į vežimą. Namų kieme kiek pradžiovinę klodavo tarp statomo namo sienojų. Kiminai, sukloti tarp sienojų, sukišti į durų, langų plyšius, džiūdami pučiasi ir gerai užpildo tarpus. Kiminai naudojami ne tik šiltinimui. Gerai juose žiemą laikosi daržovės. Mat kiminai nepelija, sugeria ne tik drėgmę, bet ir kvapą. Ši samana, specialiai paruošta, naudojama kaip vaistažolė negyjančioms žaizdoms gydyti. Dar akmens amžiuje žmonės ją naudojo kūdikių priežiūrai. Vaikelį dėdavo į kailinį ar odinį maišą su sausais kiminais. Taigi sauskelnės – ne dvidešimtojo amžiaus išradimas.

[33] http:www.geografija.lt. Lukošaitienė M. Vasaros ekspedicija su „Medumėlės“ klubu.
[34] *Lietuvos dendroflora*, Kaunas, 2003, p. 420.
[35] http://lt.wikipedia.org/wiki/Kiminas.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Kad Šepetos apylinkėse gyveno žmonės dar akmens amžiuje, liudija čia rasti akmeniniai kirvukai. Šie įrankiai rasti dirvos paviršiuje dirbant lauko darbus[36]. Tai rodo, kad pelkės ir jos pakraščių turtais naudotasi jau labai seniai. Šią vietovę supa Gaigalių, Papilių, Kupiškio piliakalniai maždaug 3–6 kilometrų atstumais. Jie liudija bronzos amžiaus laikotarpį. Tačiau galima teigti, kad akmens amžiaus laikotarpis, nors mažai ištirtas, paliko pėdsakų ir Šepetos apylinkėse.

Beržas keružis, aptinkamas Šepetos pelkėje, yra įrašytas į Lietuvos raudonąją knygą. Gal todėl kai kam atrodo, kad ši pelkė – vienintelė vieta, kur jis randamas. Lietuvoje yra dešimt šio augalo radimviečių. Manoma, kad šiaurrytinėje Lietuvos dalyje galėtų būti ir daugiau šios rūšies augimviečių[37]. Tai tundrai būdingas krūmas, liudijantis ir mūsų kraštuose buvusį šaltą poledynmečio klimatą. Beržas keružis – žemas, šakotas, pažeme šliaužiantis, glaustomis, stačiomis šakomis krūmas. Jis auga lėtai. Vidutinis aukštis – 0,4–0,5 metro. Šepetos pelkės pakraštyje užauga iki 1,2–1,5 metro. Beržo keružio lapai maži, 5–15 mm ilgio, 10–20 mm pločio, bukai dantyti, apskriti, labai trumpu lapkočiu. Viršutinė pusė blizganti, žalia, apatinė matinė. Jauni lapai būna lipnūs. Nors nereiklus dirvožemio derlingumui, šilumai, labai mėgsta rūgščius dirvožemius, šviesias vietas. Pastebėti šį augalą kartais būna nelengva, nes auga plynraistėse, nedideliais plotais, nedaug aukštesnis už viržius ar vaivorus.

Europoje žinomas savaiminis beržo keružio ir plaukuotojo beržo hibridas. Tai – 1–2 metrų aukščio krūmas. Šakos trumpos, rusvos arba rusvai žalios, be karpučių. Jauni ūgliai būna truputį plaukuoti. Lapai rombo formos arba kiaušiniški, 8–25 mm ilgio, dvigubai dantyti. Yra duomenų, kad Šepetos pelkėje 1959 m. mokslininkas Kazys Brunza buvo aptikęs ne tik beržo keružio ir plaukuotojo beržo, bet ir beržo keružio ir liekninio beržo hibridą[38].

Augalai ir gyvūnai, gyvenantys pelkėje ir jos apylinkėse, būdingi mūsų geografinei mišriųjų miškų zonai. Čia galima sutikti vilkų, briedžių, stirnų, kiškių, lapių, voverių, šernų. Įspūdinga pavasarį pamatyti ryškiai žalią varlę. Auga eglės, beržai, alksniai, karklai, pušys. Palyginti netoli yra Šimonių giria, todėl stambesni gyvūnai lengvai migruoja iš vienų miškų į kitus. Gyvatės, žalčiai, buvę pelkės simboliu, dabar jau aptinkami gana toli nuo pelkės. Žalčių pastaraisiais metais aptinkama net Kupiškio miesto teritorijoje, jau nekalbant apie priemiestį, geležinkelį, kuris nuo pelkės nutolęs tik 3–5 kilometrai.

Vilkas, kurį laiką buvęs retai pastebimas, dabar kelia rūpestį Šepetos apylinkėse. Anksčiau daugiau skųsdavosi šimoniškiai, o dabar naktinėse pamainose durpyne dirbantys traktorininkai pasakoja apie aštuonis klaidžiojančius ir net traktoriaus šviesų nesibaiminančius vilkus. Šepetos ūkininkas Vaclovas Strockis „Lietuvos žinių“ korespondentui pasakojęs, kad iš durpyno perėję visą Šepetos kaimą vilkai sudorojo jo veršį[39]. Tokios vilkų puotos paprastai vyksta, kai jie moko medžioti augančius savo vaikus. Čia, matyt, saugu mūsų girių plėšrūnams, todėl nesunku patikėti pirmųjų pelkės pakraščių gyventojų pasakojimais, kad naktį būdavę baisu išeiti net į savo kiemą.

[36] Šepetos gyventojų Lino Ragausko ir Vytauto Kvizikevičiaus pateikti faktai.

[37] *Lietuvvos dendroflora*, Kaunas, 2003, p. 165.

[38] *Ten pat*, p. 168.

[39] http://www.alfa.lt/straipsnis/28006/Kruvinos.vilku.puotos.siurpina.kupiskenus=2006-08-04_15-22/.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Stirna su jaunikliu. 2012 m.

Šernė pamiškėje (apačioje kairėje). 2011 m.

Apsidairyti į pamiškę išlindo lapė. 2011 m. Dariaus Babelio nuotaukos

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Durpių ištekliai

Šepetos pelkė ir durpynas yra Mūšos ir Šventosios baseinų takoskyroje[40] – 4 km į pietryčius nuo Kupiškio, 2,5 km nuo Kupiškio geležinkelio stoties, 6 km į šiaurės vakarus nuo Šimonių, 0,5 km nuo Kupiškio–Šimonių plento. Didžiausias durpių klodo storis 7 metrai, vidutinis – 3,54 metro. Durpių ištekliai maždaug 49 174 000 kubinių metrų. Sunaudota 10 %.

Bendras plotas – 1 650 ha, pramoninis – 1 389 ha. Vyrauja aukštapelkė – 90 %. Pelkės tipas – tarpinis ir žemapelkė – po 5 %. Apvali, su iškyšuliais pietuose. Vidaus sausmių – 132 hektarai. Pelkės centre yra duburių ežerokšnių kompleksai, pelkės kupstuotumas vidutinis. Po durpėmis yra ežeronių nuosėdų sluoksnis iki 2,8 metro, tačiau ne ištisai. Yra priesmėlio, priemolio. Durpyno paviršius nusausintas į Juodymo upelį – Skodinio intaką.

Durpynas tirtas 1921 m. ir 1938 m. Tyrimą atliko Miškų žinyba. 1954–1956 m. tokius tyrimus atliko „Žemprojektas“. Durpynas eksploatuojamas.

Visai netoli Šepetos pelkės yra kita, mažesnė, vadinama Juodymu.

Juodymas – pelkė, 5,5 km į pietryčius nuo Kupiškio, 4 km nuo Kupiškio geležinkelio stoties, 6,5 kilometro į šiaurės vakarus nuo Šimonių, 0,1 km į rytus nuo Kupiškio–Svėdasų plento. Skodinio intakas, Kupos upelio baseine. Bendras plotas – 504 hektarai, pramoninis – 402 ha. Didžiausias storis – 5,3 metro, vidutinis – 1,5 metro. Durpių ištekliai – 6 028 000 kubinių metrų. Durpynas netaisyklingos formos, vientisas. Atskiruose plotuose ežerinių nuosėdų iki 2,2 metro. Yra molio, smėlio, priemolio. 1937 m. tirtas Miškų žinybos ir 1956 m. „Giprotorfrazviedka“ Leningrado skyriaus. Tai vis duomenys iš 1966 m. išleisto Lietuvos durpynų kadastro. Tačiau Šepetos pelkė kur kas garsesnė, matyt, todėl, kad didesnė.

Šepetos pelkės durpių organinės masės sudėtyje vyrauja daugiausia iki 3 metrų gylio fuskuminės, giliau – 3,25 m – mediuminės, 3,90 m – švylinės-kimininės, 4,25 m – pušinės-kimininės durpės, 5,50 m – vėl fuskuminės, 6,25 m gylyje – vėl švylinės-kimininės, 6,50 m – viksvinės-kimininės, 6,60 m – kimininės.

Fuskuminės durpės – ryškiai vyraujanti aukštapelkinė durpių rūšis. Jų botaninė sudėtis tokia: rudųjų kiminų – 60–90 %, magelaninių kiminų – apie 10–25 %, siauralapių kiminų – 5–15 %, yra truputis kupstinių švylių, viržinių šeimos krūmokšnių, liūnsargių, pušų. Šios durpės slūgso storais klodais.

Mediuminės durpės – antra pagal gausumą aukštapelkinė rūšis. Jų botaninė sudėtis tokia: magelaninių kiminų – 40–85 %, siauralapių kiminų – 5–25 %, kupstinių švylių – 5–15 %, viržinių šeimos krūmokšnių ir pušų – iki 10 %. Šios rūšies durpės taip pat sudaro vienalyčius klodus ir yra dažnesnės Vidurio ir Rytų Lietuvoje, gausiai aptinkamos vidutinio dydžio ir mažesnėse aukštapelkėse, slūgsančiose moreniniuose kalvynuose bei lygumose.

Švylinės-kimininės durpės – dažniausia žolingų aukštapelkių rūšis. Šių durpių botaninė sudėtis tokia: pušų ir viržinių šeimos krūmokšnių – iki 5 %, kupstinių švylių – 25–45 %, siauralapių kiminų – 20–50 %, magelaninių kiminų – 15–60 %. Šios durpės beveik visada aptinkamos plonais sluoksniais ir nedideliame plote.

Pušinėse-kimininėse durpėse tarp augalinių liekanų pušys sudaro 10–30 %, viržinių šeimos krūmokšniai –

[40] Duomenys iš: *Lietuvos TSR durpynų kadastras*, Vilnius, Mintis, 1966.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

5–15 %, kupstiniai švyliai – 5–10 %, magelaniniai kiminai – 30–60 %, kiti kiminai – 10–30 %.

Viksvinėse-kimininėse durpėse yra liūnsargių, laibųjų viksvų, svyruoklinių viksvų, pupalaiškių, žemapelkinių kiminų.

Kimininėse durpėse yra liūnsargių, laibųjų ir snapuotųjų viksvų, įvairių žemapelkinių kiminų[41].

Šie duomenys apie durpių sudėtį rodo vietovės augaliją įvairiais laikotarpiais. Šepetos pelke daugiau domėtasi kaip pramonine, todėl tyrimai ir skirti šiam tikslui. Reikėjo nustatyti, kokią produkciją galės gaminti durpių įmonė. Svarbu buvo kuras, pakratai gyvuliams, puvenos dirvožemiui gerinti, izoliacinės plokštės statyboms.

Šepetos pelkės durpės šiandien naudojamos substratams, kurui, grynų pilama į dirvožemį.

Substratas – tai dirbtinis gruntas, pagamintas iš aukštapelkių durpių. Durpės sijojamos, kalkinamos, pridedama augalams reikalingų maistinių medžiagų. Daug sodininkų, gėlininkų, daržininkų renkasi būtent AB „Durpeta“ substratus.

Kiekvienais metais durpių eksporto apimtys auga. Šiuo metu durpių žaliavą, skirtą perdirbti, įmonė gamina Šepetos, Alių ir Tyrelio durpynuose. Per metus pagaminama ir parduodama per 300 tūkst. kubinių metrų durpių žaliavos. Įmonė produkciją parduoda visoje Europoje, pagrindiniai pirkėjai yra iš Čekijos, Lenkijos, Kroatijos, Vokietijos, Šveicarijos, Vengrijos, Italijos ir kitų šalių[42]. Pradedant naudoti durpyną, buvo apskaičiuota apie 7 milijonus tonų durpių. Turimais duomenimis, iki 1982 metų jų buvo išnaudota apie 31 procentą.

Durpyno bendras plotas šiuo metu yra 1 056 hektarai, iš jų eksploatuojama apie 400 hektarų. 1984 m. durpės buvo pradėtos fasuoti į 300 litrų talpos polietileno maišus. Anksčiau durpės kurui buvo pardavinėjamos tik vasarą tiesiai iš durpyno, o dabar prekiaujama visus metus. Šis kuras yra gera alternatyva malkoms. Daugelis gerai vertina ir mielai perka šią kuro rūšį.

AB „Durpeta“[43] pagamina apie 10 000 tonų gabalinių kuro durpių ir pusbrikečių[44]. Tai ne vien Šepetos durpyno durpės. Įmonė turi durpynų septyniuose šalies rajonuose – nuo Švenčionių iki Plungės. Durpių kuro paklausa įvairiuose rajonuose skirtinga. Kuršėnuose perkama nuolat, o Švenčionyse paklausa labai menka. Kupiškėnai perka durpes kurui. Tai ekologiškas kuras, jo pelenai yra gera daržų trąša. Durpių kuro kaloringumas – 3–4 tūkstančiai kilokalorijų, o malkų – 2,1–2,3 tūkst. kilokalorijų, akmens anglių – nuo 4,6 iki 6,5 tūkst. Deginant akmens anglis, susikaupia gana daug šlako, todėl tenka sukti galvą, kur jį dėti, ypač mieste.

Dabar įmonėje gaminamos trupininės, gabalinės, kuro durpės, durpių pusbrikečiai, medžio čipsai, medienos čipsų ir trupininių durpių mišiniai. Vartotojų patogumui durpių briketai gali būti sudėti ant padėklų, į blokelius po dvylika kilogramų[45].

UAB „Durpeta“ viena pirmųjų Lietuvoje įsigijo profesionalią durpių substrato gaminimo įrangą. Pirmieji profesionalūs durpių substratai buvo pagaminti 1995 m. Pamažu kiekvienais metais įmonė plėtė asortimentą tiek

[41] Duomenys iš: *Lietuvos TSR durpynų kadastras,* Vilnius, Mintis, 1966.

[42] http://www.durpeta.lt/lt/durpes.

[43] 1994 metų balandžio 28 dieną, vadovaujantis LR įmonių registro įstatymu, įregistruota AB „Durpeta“.

[44] Urbonas R. Skaniai kvepiantis durpių dūmelis, *Kupiškio žinios*, 2006, kovo 4, nr. 18(635), p. 1.

[45] http://www.durpeta.lt/index.php?id=439.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Lietuvos, tiek Europos rinkose. Šiuo metu gali pasiūlyti per 100 rūšių įvairaus durpių substrato. Jis pakuojamas į 5, 10, 20, 50, 70, 150, 250 l pakuotes. Be to, substratus fasuoja ir į didmaišius – 4 000 litrų[46]. Šepetoje kasamos durpės tinka kurui. Jos parduodamos sufasuotos į neperšlampamus maišus. Be to, žmonės mielai perka ir nefasuotas, be papildomų priedų durpes daržų kokybei gerinti arba naudoja kaip pakratą tvartuose.

Dabar sodininkų darbą gerokai palengvina ir gražina aplinką dekoratyvinis mulčius. Tokį irgi gamina įmonė. Jis saugo drėgmę dirvoje, sulaikydamas iki 60 proc. vandens, kuris išgaruoja, apsaugo šaknis nuo sezoninių temperatūros svyravimų, palaikydamas aukštesnę temperatūrą žiemą ir žemesnę – vasarą. Nepraleisdamas šviesos sudaro nepalankias sąlygas piktžolėms augti. Saugo dirvą nuo erozijos, neleisdamas lietui išplauti, o vėjui – nunešti jos dalelių. Leidžia šaknims lengviau kvėpuoti, išlaikydamas dirvą puresnę.

Taigi prieškarinės Lietuvos ekonomistų planai įgyvendinti su kaupu. Durpyno produkcija paklausi: *„Nemenka dalis šio rudojo Lietuvos aukso išgabenama į svečias šalis, svetur su kroviniais išrieda per 3 600 sunkiasvorių automobilių“*[47]. Kasdien matome čia didžiulius krovininius automobilius iš įvairiausių kraštų. O dalis produkcijos išrieda ir geležinkeliu, privačiais automobiliais.

Ilgainiui keitėsi durpių gavybos būdai, produkcijos asortimentas. Pelkė maitina nemažai šeimų. Seniau tai buvo sezoninis darbas, o dabar pelkės turtas, sukauptas per tūkstančius metų, maitina žmones nuolat. Durpės sandėliuojamos sezono metu dėl nenutrūkstančios gamybos žiemą.

Aplinkosaugininkai pelkę eksploatuojančią įmonę tikrina nuolat. Kas mėnesį imami durpių ir vandens pavyzdžiai, didesnių priekaištų durpininkams nėra.

Durpynas maitintojas[48]

Šepetos durpių pramonės istorija prasideda 1936 metais, kai Lietuvos pieno centro valdyba pastatė durpių kraiko fabriką ir tris lentinius sandėlius žaliavai laikyti. Buvo nutiesta 40 km siaurojo geležinkelio su 18 atšakų, pastatytas stebėjimo bokštas, mūrinis kontoros pastatas ir gyvenamasis namas su garažu.

Durpėms presuoti į kipus buo įrengti du Vokietijoje pagaminti presai. Fabrikui statyti taip pat buvo pakviesti meistrai iš Vokietijos. Visi durpių gavybos darbai buvo atliekami rankomis. Ilgais siaurais kastuvais durpių gabalai buvo iškasami, guldomi ant susidariusio griovelio krašto, džiovinami. Išdžiūvę kraunami į krūvas, paskui gabenami perdirbti. Darbininkai tuomet uždirbdavo nuo 80 iki 180 litų per mėnesį. Vieno briketo kaina ūkininkams buvo 2,5 Lt, o pramonės ir statybos įmonėms tekdavo mokėti po 3 Lt[49].

Durpės neturėjo paklausos. Ūkininkai jų nepirko. Prieškario Lietuvoje kurui daugiausia buvo naudojamos malkos, pakratams tvartuose – šiaudai, viksvos. Reklamos tikslais važiuojantiems pro fabriką ūkininkams į ratus buvo įdedamas kraiko kipas. Tačiau tai nedidino paklausos. Šepetos durpių kraiko fabrikas, negalėdamas realizuoti produkcijos, nustojo veikti. Griebtasi kitos

[46] http://www.durpeta.lt/lt/subst.

[47] Juškienė V. Durpininkai kėlė taures už turtus, *Panevėžio rytas*, 2006, rugs. 19, nr. 211(3895), p. 8.

[48] Panaudota medžiaga iš durpių įmonės istorijos, kurią parengė Almina Jonušytė-Kisielienė, *DA*.

[49] Šilinis G. Durpininkų miestelis, *Kupiškėnų mintys*, 1998, bal. 2, nr. 38(702), p. 3.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

veiklos. Pastate buvo įrengta lentpjūvė ir malūnas. Ūkininkai tuo laiku kėlėsi į vienkiemius, vyko statybų darbai, todėl lentpjūvė dirbo, sukosi malūno girnos.

Po karo įmonė gerokai nukentėjo. Dalis turto buvo sunaikinta, išgrobstyta.

1944 m. Pieno centro Šepetos durpių fabrikas, vadovaujamas Broniaus Vaitiekūno, bandė gaminti kuro durpes, tačiau patyrė vien nuostolių. Fabrike dirbo tik keturi žmonės.

1948 m. Šepetos durpių kraiko fabriką perėmė Mėsos ir pieno pramonės ministerija ir pavadino Šepetos medžio apdirbimo dirbtuvėmis. Tais metais čia dirbo 13 žmonių. 1949–1951 m. gamino tarą kiaušiniams, dešrų konservams, šulelius sviesto statinėms, malkas. Durpių gavyba buvo sezoninis rankų darbas. Vienintelis mechanizmas – lokomobilis[50].

Rietuvių krovėjos. S. Kavaliausko nuotr. DA

Durpių kasimo įrankis – specialus anksčiau minėtas kastuvas, kurio ilgis buvo 50 centimetrų, o plotis – 15 centimetrų. Gabalai turėjo atitikti kastuvo dydį. Tarp kasėjų turėjo būti 12 metrų atstumas. Kasamo klodo plotis – 1 metras. Taip iškasus 100 metrų skersai gamybos lauką iki išilginių griovelių, išeidavo savotiškas nusausinimo tinklas. Kasimo norma buvo pusė griovelio per dieną. Darbininkai, norėdami užsidirbti, kasdavo nuo aušros iki sutemos ir per dieną iškasdavo net po du griovelius (apie 100 kubinių metrų). Kiek apdžiūvusius gabalus džiovintojos sukraudavo ratu į maždaug pusės metro aukščio „šulinėlius“. Durpių džiovinimo laikas priklausė nuo oro sąlygų. Tuos „šulinėlius“ tekdavo perkrauti ne mažiau kaip du kartus. Išdžiūvusios durpės būdavo kraunamos į vagonus ir vežamos į presavimo cechą.

Durpes paprastai kasdavo vyrai, o džiovindavo, kraudavo į krūvas, veždavo moterys. Laukelių galuose jos sukraudavo dideles durpių krūvas. Iš jų vagonėliais veždavo į presavimo cechą. Vagonėlį kraudavo dvi moterys. Vagonėlio plotis buvo 2,5 metro, ilgis – 4 metrai, o aukštis – 2 metrai. Neštuvais sunešusios ir sukrovusios durpes moterys stumdavo vežimėlį į cechą. Vieni vagonėliai riedėdavo lengviau, kiti būdavo gana sunkūs. Taip tekdavo stumti 2–3 kilometrus. Artėjant prie cecho, vagonėlis jau riedėdavo pats, nes čia žemėjanti vieta.

Atvežtas durpes kraudavo į pašiūres. Taip kaupė žaliavas žiemai. Presavimo cechas dirbdavo dviem ir net trimis pamainomis. Rudenį tamsiu laiku į pelkę nuveždavo motorinę stotelę, gaminusią elektros energiją. Ant pagalių pakabindavo elektros lemputes ir apšviesdavo vagonėlių krovėjų darbo vietas.

Šepetos durpių-kraiko fabriko 1955 metų metinėje ataskaitoje rašoma, kad turimos dvi mašinos naudojamos dar-

[50] Šiluminė jėgainė elektrai gaminti. Buvo naudojama žemės ūkyje, nedidelėse elektrinėse. Nors nelabai naši, bet patikima, nereikia geros kokybės vandens ir kuro.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Šepetos medžio apdirbimo dirbtuvių pirmoji mašina ir jos vairuotojas Bronius Pastarnokas. DA

bininkams atvežti iš Kupiškio ir parvežti, nes Šepetoje visiems dirbantiesiems neužtenka bendrabučių. Ataskaitoje taip pat sakoma, kad 1956 m. planams įvykdyti reikia gauti dar du sunkvežimius, nes reikia vežti produkciją į Kupiškio geležinkelio stotį[51].

1958 m. gamykla įsigijo dreziną, kuri tempė vagonus. Atvežtas durpes, skirtas presuoti, iškart supildavo į duobes, iš kur jos patekdavo į smulkintuvą, paskui – į presą. Visas mechaninis presavimo darbas buvo atliekamas lokomobilio jėga. Ši mašina gamino elektrą ne tik fabrikui, bet ir gyvenvietei iki 24 valandos. Lokomobilio išmetamais garais buvo šildomas vanduo, kuris labai praversdavo žmonių buityje.

Kraiko žaliavos ruošimas prasidėdavo, kai išeidavo pašalas, ir baigdavosi, kai pašaldavo. Sezono metu gamyboje dirbdavo 500–650 žmonių.

Žiemą likdavo tik kontoros ir presavimo cecho darbuotojai. Žaliavos gamybos meistrai žiemą sudarydavo sutartis su darbininkais net iš kitų rajonų. Šepetos darbininkai per mėnesį uždirbdavo 250–350 rublių per mėnesį, o kolūkyje gaudavo 7 kapeikas per dieną ir 200–300 gramų grūdų. Šepetos darbininkai kas antrą dieną galėjo nusipirkti duonos pagal sąrašus, o mieste norint jos gauti, reikėjo iš vakaro stoti į eilę. Durpyne buvo sunku dirbti. Didžiulis saulės kepinamas plotas, apsuptas miško, nė mažiausio pavėsio. Durpyno kvapas irgi savotiškas. Ir durpių dulkės, lendančios pro mažiausius rūbų plyšelius, limpa prie kūno. Pakilus stipriam vėjui, jos skverbiasi net pro namų langus gyvenvietėje.

Sezono metu daug darbininkų gyveno Šepetoje privačiuose namuose. Viename kambaryje gyveno tiek, kiek tilpo lovų. 1936 m. statytame fabriko garaže tilpo 25 lovos. Ten gyveno kasėjai. Valgyklos nebuvo, o išsivirti valgį irgi nebuvo kur. Daugelis maitinosi sausu maistu ir iš lokomobilio atsineštu šiltu vandeniu. Kartais virdavo maistą kieme ant laužo. Nepaisant visų sunkumų, nuovargio, šokiai vykdavo kiekvieną dieną.

Daug žmonių dirbo Šepetoje, o gyveno Kupiškyje. Juos į darbą atvežd avo nedengtu sunkvežimiu. Sezono

[51] Šepetos durpių-kraiko fabriko 1955 m. metinės ataskaitos paaiškinamasis raštas.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Durpių pylimo į krūvas mašina OF-3. 1965 m. DA

Pusautomatis durpių kombainas KPT surenka išdžiūvusias durpes ir supresuoja durpių klodą. 1961 m. Stasio Kisieliaus nuotr. DA

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

metu visi ir netilpdavo. Žiemą, kad važiuojant nebūtų taip šalta, ant vatinukų užsivilkdavo lietpalčius, kad neperpūstų vėjas. Tuo pačiu sunkvežimiu važinėjo ir fabriko direktorius bei administracija.

Tada per Šepetą važiuodavo vienas autobusas. Šepetiškiai Kupiškyje turėjo įvairiausių reikalų: nuvykti į valdžios įstaigas, parduotuvę, turgų, pas gimines ir t. t. Dalis durpyno darbuotojų, kaip minėta, taip pat gyveno Kupiškyje. Rajono centrą dažniausiai pasiekdavo ir paskui grįždavo pėsčiomis, dviračiais, motociklais, pakeleivingomis mašinomis, arklių traukiamais vežimais. Vėliau padėtis gerėjo. Vienu laikotarpiu važinėjo autobusas Kupiškis–Šepeta.

1962 m. pradėjo veikti izoliacinių plokščių cechas. Joms gaminti reikėjo paruošti pelkę mechanizuotai trupininių durpių gamybai. Buvo išlygintos rankiniu būdu kasant susidariusios lomos apie 600 hektarų plote, kas pusė kilometro iškasti 7 surenkamieji grioviai. Gamybos laukai perkasti 20 ar 40 metrų atstumais, pastatyti tiltai. Sausinimo darbus gamykla atliko savo lėšomis. 1963 metų žiemą, kasant griovį, ekskavatorius pakrypo ir pradėjo skęsti. Ekskavatorininkas buvo numatęs tokį pavojų, todėl dirbo atsidaręs ekskavatoriaus dureles. Jis spėjo iššokti, o technika nuskendo ežerokšnyje. Virš vandens kyšojo tik strėlės ratukas. Kai užėjo šalčiai, privežė daugiau klojinių ir iškėlė ekskavatorių.

Per metus naujasis cechas pagamindavo apie 10 tūkstančių kubinių metrų šios produkcijos. Plokštės buvo naudojamos kaip izoliacinė medžiaga statybose. Dalį plokščių išveždavo į Tarybų Sąjungos respublikas. Žaliavą plokštėms kasė ekskavatoriumi tiesiai iš durpyno klodo. Atvežtas durpes aukšto spaudimo vandens srove nuplaudavo nuo platformos į apačioje esantį rezervuarą. Čia sumaišytą putrą kaušiniu transporteriu užkeldavo į įrengtas vonias – maišytuvus. Iš jų masė patekdavo į presus. Presuojant vanduo trykšdavo ant darbininkų, todėl jie būdavo apsirengę neperšlampamais drabužiais. Plokščių dydis buvo 1 metro ilgio ir 0,5 metro pločio. Mechanizuotai supresuotas jas kraudavo į vagonėlius ir veždavo į džiovyklą. Džiovyklos buvo kūrenamos anglimis ir kuro durpėmis. Sunkus buvo presuotojų darbas, bet džiovintojų darbas – dar sunkesnis. Tekdavo traukti ne tik išdžiūvusias, bet ir užsidegusias plokštes. O užsidegdavo gana dažnai. Kad neprisikvėpuotų suodžių, žmonės dirbdavo su marlės ir vatos raiščiais ant burnos. Tokius darbus dažniausiai atlikdavo moterys. Šis cechas veikė dvidešimt metų.

1974–1988 m. per metus iškasdavo nuo 160 iki 255 milijonų tonų durpių. Dirbdavo 150–190 darbininkų ir apie 40 tarnautojų.

Durpių gamybos sėkmė labiausiai priklauso nuo oro sąlygų. Lietingi orai vasarą gerokai sumažina durpių gavybą. Tada padėtį taiso iš praeitų sezonų sukauptos durpės. 2003 metai buvo nepalankūs, todėl paruošta tik 28 650 tonų durpių, arba 26 % 2002 metų kiekio.

Gal neišnaudotos vietovės galimybės?[52]

Iš Žemaitijos į Kikonių kaimą 1951 metais atvyko gyventi ir dirbti puodžius Mykolas Mackevičius. Amato buvo iš-

[52] Faktai iš 1973 metais Donatos Petrulienės surinktos kraštotyros medžiagos. Medžiaga saugoma Šepetos Almos Adamkienės pagrindinėje mokykloje.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

mokęs iš tėvo. Nuo mažens bandė daryti įvairius dirbinius. Savarankiškai verstis pradėjo nuo 18–19 metų. Įgyti amatą buvo labai patogu: gyveno namie, mokėsi iš tėvo, maitinosi namie. Kartu su tėvu dirbo visus darbus, susijusius su puodų gamyba. Uždirbdavo neblogai, amatą mėgo. Puodžiaus dirbiniai visada buvo reikalingi.

Apsigyventi Kupiškio rajone puodžių paskatino tai, kad tokių amatininkų čia nebuvo. Įsigijęs namus įsirengė ir dirbtuvę, degyklą. Degimo krosnies ilgis – 4 metrai, plotis ir aukštis – po 2 metrus. Degant maždaug trijų litrų talpos indus, jų tilpdavo apie aštuoniasdešimt. Žiedžiamąjį ratą buvo paveldėjęs iš tėvo. Žiedimo įrankių reikėjo nedaug. Glazūrą darė pats: kvarcinį smėlį sumaldavo girnomis, pridėdavo specialaus dažo. Indams gaminti naudojo pilką molį (šlyną), kurį kasdavo prie pelkės, netoli kelio Šepeta–Kupiškis. Paviršiuje nestora velėna – maždaug per kastuvą, o giliau – grynas molis. Žaliavą minkydavo rankomis. Paprastai pavasarį atsiveždavo sunkvežimį molio, jį apdengdavo, retkarčiais palaistydavo, kad nesudžiūtų. Daugiausia dirbdavo vasarą. Puodams degti paprastai naudojo eglių malkas. Jų, kaip teigė puodžius, vienam degimui sunaudodavo apie 5 kubinius metrus. Degama buvo apie 15–16 valandų. Puodžius iš patirties žinodavo, kada dirbiniai baigti degti. Baigus degti, krosnis atidaroma maždaug po paros. Kuo geriau išdegęs indas, tuo garsiau skamba. Išdegus 10–15 daiktų būna sugadinta. Brokas paprastai sunaikinamas.

Indus puošdavo Mykolo Mackevičiaus žmona. Daugiausia naudodavo baltą ir žalią spalvas. Balta spalva buvo gaunama iš šamotinio molio, o žalia – iš sudegusio varinio daikto, sumalto ir sumaišyto su šamotiniu moliu. Virimo puodams glazūros nenaudojo. Virimo puodai, dubenys turėjo paklausą visais metų laikais, o puodynės, ąsočiai daugiausia buvo perkami vasarą.

Molinius indus daugiausia pirkdavo kaimo žmonės Kupiškio turguje. Juos padėdavo pardavinėti sūnus ir žmona. Kainą paprastai nustatydavo paklausa. Nedidelę dalį puodynių, ąsočių parduodavo ir iš namų. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje per metus degdavo 4–5 krosnis. Anksčiau, ypač karo metais, tokių dirbinių poreikis buvo gerokai didesnis, tačiau molinius indus iš buities pradėjo išstumti pigūs, lengvi, nedūžtantys metaliniai indai.

Taigi gal Šepetos apylinkėse dar slypi labai senoviško verslo galimybės. Juk keraminiai indai laikomi vienais ekologiškiausių.

Dabar molio dirbinius gamina Šepetos Almos Adamkienės pagrindinės mokyklos keramikų būrelio lankytojai. Paruošto naudoti molio jiems atgabena iš Kauno.

Šepetos gyvenvietė

Šepeta vadinosi vietovė, esanti dešinėje kelio pusėje važiuojant nuo Kupiškio. Kairėje pusėje buvo Kikonių kaimas. Tik nuo 1963 metų sausio Šepeta pradėta vadinti ir išaugusi gyvenvietė kairėje kelio pusėje.

Šepetos gyvenvietės atsiradimo pradžia reikėtų laikyti 1930 metus. Vykdant žemės reformą, kaimai buvo suskirstyti į vienkiemius. Bukėnų gyventojas Petras Gaidimauskas gavo 5,5 hektaro žemės pamiškėje, galulaukėje. Pasistatė gana kuklius namelius. Petro Gaidimausko dukra pasakojo, kad naktį bijodavę išeiti į lauką, nes aplinkui miške žiburiuodavo vilkų akys. Šių žvėrių buvę labai daug. Žemės nedaug, o ir ta prasta, nedosni, vaikams teko eiti tarnauti. Gaudentas Šilinis pasakoja, kad 1937 m. Šepetos pelkės šiauriniame pakrašty buvo tik dvi sodybos.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Šepetos durpių kraiko gamyklos gyvenamieji namai. 1965 m. DA

Gamybos skyriaus inžinierė Elvyra Grilauskaitė (kairėje) ir buhalterė Aldona Pastarnokienė prie fabriko, kuris buvo atstatytas po 1959 m. gaisro, tačiau 1995 02 16 vėl sudegė. 1960 m. Grilausko nuotr. DA

Viena, gražiais medžiais apaugusi, su sodu, – tai Augustinų, kita, kelio į Šimonis pusėje prigludusi prie pelkės pakraščio, buvo Gaidimausko, kuris pragyvenimui prisidurdavo rinkdamas tekšes ir spanguoles[53]. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui 1944 metais, Petro Gaidimausko namas sudegė. Užsidegė nuo kulkų, nes čia buvo susišaudymas. Tais pačiais metais šeima pasistatė naują namą.

Kitas, pasistatęs namą 1948 m. prie Šepetos pelkės, buvo Indilas. Jis miškų žinybos žemėje iškirto krūmus ir pirmiausia pasistatė mažą pirtelę. Nors priešais namus buvo gražios žemės, žmonės dar nedrįso statyti namų „svetimoje“ žemėje[54].

[53] Šilinis G. Durpininkų miestelis, *Kupiškėnų mintys*, 1998, bal. 2, nr. 38(702), p. 3.

[54] Kraštotyros medžiaga, 1971 m. Šepetos Almos Adamkienės pagrindinė mokykla.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Gyvenvietė augo kartu su durpių įmone ir tarybiniu ūkiu. Čia įmonė statė daugiabučius namus. Ant vieno jų galima pamatyti skaičius 1959. Tada Šepetoje gyveno 96 gyventojai[55]. Nemažai grįžusių į Lietuvą tremtinių čia rado darbą ir įsikūrė. Jame ir kituose tuo laikotarpiu pastatytuose daugiabučiuose įsikūrė durpyno darbuotojai. Žmonės statėsi ir individualius namus. Į pietus nuo įmonės nusidriekė Pušyno gatvė. Buvo pastatyta parduotuvė, dvylikos vietų valgykla. Šalia parduotuvės gyvenamąjį namą pasistatė įmonės direktorius B. Vaitiekūnas. Kitą dviejų aukštų namą pasistatė kalvis B. Kėdainis. Jam statydami namą statybininkai pajuokavo pristatydami trečią, smailėjantį bokštą, kurį savininkas nugriovė 1962 m. Bet gatvė dėl minėto namo 1950–1965 m. juokais buvo vadinama Bažnyčios gatve[56].

1964 m. pradedamos statyti mechaninės dirbtuvės. O po poros metų Skodinio tarybinis ūkis pradeda statyti kontorą, vėliau – ir namus ūkio darbuotojams. Kėlėsi čia ir gyventojai iš melioruojamuose plotuose griaunamų sodybų. Gyvenvietė plėtėsi augant daugiabučiams ir individualiems namams. Jie buvo statomi tiek Šepetos durpių įmonės darbuotojams, tiek Skodinio tarybinio ūkio (vėliau kolūkio) darbuotojams. Tuo metu Šepetoje gyventojų skaičius svyravo nuo 550 iki 600. 1991 m. atlikus apklausą Šepetos mokykloje, iš 59 šeimų tik vienuolikoje vienas arba abu tėvai buvo kilę iš Kupiškio krašto. Paskutinį dvidešimtojo amžiaus dešimtmetį iširo kolūkis, keletą metų mažėjo durpių įmonės darbuotojų skaičius, todėl dalis žmonių paliko Šepetą. Vieni išvyko laimės ieškoti, kaip ir buvo atvykę, o kiti – kaip ir daugelis tuo laiku, pasiryžo dirbti atgautą tėvų žemę. Tačiau gyventojų skaičius kito nedaug. 2006 m. Šepetoje gyveno 607 gyventojai. Taip susiformavo didelė gyvenvietė, išraizgyta asfaltuotomis gatvėmis, kur gražiai tvarkyti aplinką rodo pavyzdį AB „Durpeta“.

Mokykla – irgi pelkės kūdikis

Šepetos mokykla taip pat glaudžiai susijusi su pelkės turtų naudojimu. Kikonyse, kitapus kelio nei pelkė, 1933 metais atidaryta pradinė mokykla. Į ją susirinko per trisdešimt mokinių iš aplinkinių kaimų. Veikė jinai neilgai, tik porą metų. Dėl mokinių skaičiaus sumažėjimo mokykla buvo uždaryta, o visas jos turtas atiteko Maksvyčių mokyklai. Pokario metais augančiai durpių įmonei reikėjo darbininkų, o dažniausiai įsidarbindavo, apsigyvendavo jauni žmonės. Todėl 1949 m. durpių įmonės direktoriaus prašymu buvo atidaryta pradinė mokykla. Ji vadinosi Kikonių pradinė mokykla pagal kaimo šalia pelkės pavadinimą. Priimta į darbą jauna mokytoja Stasė Gutauskaitė. Ištekėjusi, persikėlusi gyventi į Kupiškį, mokytoja S. Paberalienė nepaliko mokyklos, dirbo iki 1977 m. Mokinių daugėjo, ir vėl durpių įmonės direktoriaus prašymu 1969 m. buvo atidaryta aštuonmetė mokykla. Vykstant švietimo reformoms, ši mokykla tapo devynmete, pagaliau – dešimtmete. Nepaisant įvairiausių pasikeitimų, durpių įmonė vis dar globoja pačios iniciatyva atkurtą mokyklą. Nors iš Šepetos Kupiškis ranka pasiekiamas, nors demografinė situacija nepalanki, mokinių skaičius joje mažėja lėtai. Kol kas, palyginti su kitomis kaimo mokyklomis, labai mažai mokinių skuba palikti mokyklą jos nebaigę. Gal nėra klasės, kurioje

[55] *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. IV, p. 168.

[56] Medžiaga iš durpių įmonės istorijos, kurią parengė Almina Jonušytė-Kisielienė, *DA*.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Jaunieji Šepetos gyventojai. 1973 m. Jurkšto nuotr. DA

nebūtų atvykstančių mokytis iš kitur mokinių. Paprastai prigyja jie šioje mokykloje. Tačiau demografinė šalies padėtis neaplenkia ir šios mokyklos – mokinių skaičius jau mažėja.

Mokiniai, dalyvaudami įvairiuose konkursuose, varžybose, mėgsta pasivadinti pelkinukais, raganiukėmis, laumiukėmis.

Daugybės žmonių gyvenimas ir darbas per beveik septynis dešimtmečius buvo susijęs su pelke. Jei pažiūrėtume į žemėlapius, pastebėtume, kad miestai, gyvenvietės labai dažnai kuriasi prie upių, ežerų. Prie pelkių – retai. Šepetos pelkė traukė šalia apsigyventi žmones.

Gal kam ir drastiškai atrodo durpių gavyba ir realizacija iš pelkės, tačiau tai yra žmonių ūkinė veikla. Ji prasidėjo žmogui užkūrus pirmąjį laužą ir baigsis užgesus paskutinei jo sukurtai ugnelei. Be ūkinės veiklos civilizacijos neturi ateities. Pelkė dar gana ilgai duos žmonėms darbo, maitins šeimas. Vargu ar daug žmonių norėtų atsisakyti šilumos, elektros energijos, automobilių, sintetikos ir plastikų, gražaus ir patogaus gyvenimo dėl to, kad paliktume nepaliestus miškus, pelkes, ežerų ir jūrų pakrantes bei kitas gamtos sukurtas gėrybes.

Turi Šepeta paslapčių. Po durpių sluoksniu yra iki 2,8 metro sapropelio sluoksnis[57]. Tai – gėlųjų vandenų ar pelkių dumblas, susidarantis stovinčio vandens telkinių, pavyzdžiui, ežerų, tvenkinių, kūdrų, dugne. Lietuvoje būdingas jo storis – 1–2 metrai, o kartais siekia iki penkių metrų. Jame daug organinių medžiagų. Turi iki 30 % puvenų, azoto, fosforo, kalio junginių, mikroelementų ir vitaminų. Sapropelis gali būti naudojamas ir fizioterapijoje, klijams, plastikui gaminti. Taip pat jo gali būti dedama į gyvulių, paukščių pašarą. Tinka jis ir kaip daržų trąša. Gal ši naudinga iškasena vėl atvers naujas perspektyvas.

[57] *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. IV, p. 168.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2016 12 28.

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2015 11 30, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2016 11 28, pirmą kartą paskelbtas 2016 12 28 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2016-10/14-257/GG.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Kupiškis“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Aušra Jonušytė*).

Straipsnio kalbos redaktorė *Vida Kasparavičienė*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).